

VID OG LIDELSESHISTORIER

- i anledning af Gregersen & Køppe:
»Videnskab og lidenskab«

Sven Erik Nordenbo

Forklares den videnskabelige »erkendelse« ud fra træk ved det samfund, hvor videnskaben produceres, og ikke ud fra de grunde, der angives til støtte for denne »erkendelse«, er man tilhænger af et forskningsprogram, som almindeligvis betegnes som »videnssociologisk«. I en række versioner indgik det videnssociologiske forskningsprogram som en effektiv politisk rambuk i 68-oprørets argumentative arsenal. Tidens professorer inden for især humaniora og samfundsfag måtte ret hurtigt erkende, at grunden under deres ideologiske magtbasis - opfattelsen af videnskab som ren, objektiv sandhedssøgen af en særlig natur - var mere porøs, end de havde troet. En ting var, at et givet forskningsprodukt altid kan udnyttes både i en god og i en ond sags tjeneste, en anden og langt farligere blev, at selve forestillingen om forskningens neutralitet - den værdifrie skuen af evige sandheder og den deraf naturlige forestilling om professorerne som de ypperste blandt videnskabens ydmyge tjenere - ikke længere blev troet. Efter smag og behag fik professorvældets koryfæer valget mellem at blive opfattet som det herskende, dødsmærkede, kapitalistiske samfunds medløbere og lakajer eller som dets bevidstløse sprællemænd, hvis snoretræk betjenes af for dem dunkle kræfter. Forskellen var blot, om de erkendte deres skyld i samfundets miserable tilstand eller så sig selv som dets afmægtige ofre.

I den vulgærmarxistiske version blev videnssociologiens program så letforståeligt, at man ikke engang behøvede at gå på universitetet for at fatte det: Hvis al videnskabelig »erkendelse« er ideologi, der er vokset ud af samfundets økonomiske basis, så var opgaven blot at afsløre, hvilken funktion den videnskabelige »erkendelse« i hvert enkelt tilfælde udfyldte i samfundets selvopholdelsesmekanisme. Det var overflødigt at beskæftige sig med denne »erkendelses« eventuelle sandhed, dvs. dens relation til den virkelighed, som man påstod, at den var om.

Tyve år efter sidder 68-generationens egne stormtropper selv på flæsket - og vi befinder os stadig i »det dødsmærkede, kapitalistiske samfund«, der tilsyneladende støt videreføres fra krise til krise. I mellemtiden ligger den videnssociologiske rambuk det meste af året støvet til i historiens rustkammer for kun ved festlige lejligheder at blive taget frem og rejst som en anden maj-

stang. Dens lære er ikke længere kun kendt blandt de privilegerede få, men er blevet almen eje. I dag ved enhver, at »sandheden« er betinget af historie og samfund. Men en orm gnaver dog et eller andet sted i denne rambuk. For der er et problem, som er så åbenbart, at man ikke behøver at have gået ret længe på universitetet, før man indser det: Hvis al »erkendelse« i virkeligheden er tom ideologi, hvad så med den videnssociologiske »erkendelse«? Er den også . . . ? - Spytter man mod stormen, får man selv vasket ansigtet. Skal man i denne situation bevare værdigheden, må scenen erklæres for rituel og kun opføres ved særlige lejligheder.

Denne tingenes tilstand er naturligvis utilfredsstillende, og det er med forventning, man griber to erklærede 68'eres forsøg på med bogen *Videnskab og lidenskab. Om humanioras videnskabsteori, videnssociologi, videnskabs-historie og samfundsmæssighed* (København: Tiderne Skifter, 1985) at bringe orden i uordenen. Frans Gregersen, lingvist og litteraturhistoriker, og Simo Køppe, psykolog og psykologihistoriker, bekender straks, at deres anliggende netop er at få gjort kål på denne orm: I og med at videnskaben er blevet relativet i en sådan grad, at det til sidst kan være svært at se, hvad der er særligt ved at drive videnskab, bliver det stadigt vanskeligere at afvise opfattelsen af forskere som personer, »der under dække af at have (adgang til) en særlig viden forsøger at prakke offentligheden og/eller politikerne deres private synspunkter på« (s. 9). Altså, hvorfor give humanister - og andre videnskabsfolk - materiel støtte i form af videnskabelige stillinger og aktivitetsmuligheder, når deres virksomhed ikke kan legitimeres som *særlig*? - Man forstår deres udgangspunkt for at skrive bogen, nemlig

at det er forenklet og forkert at anse videnskab for *enten* at være ren ideologi *eller* objektiv, tvingende argumentation. *Der må findes en position* (min fremhævelse - SEN), som uden at sætte de videnssociologiske relationer over styr og uden at se bort fra videnskabshistoriens mange fortællinger om det videnskabelige samfunds fejl- og overgreb fastholder videnskabeligheden der hvor den faktisk er tvingende sandhed (s. 10)

for det er ubehageligt enten at blive beskyldt for at være nassere på samfundet eller at skulle opgive sin barnetro.

Dette udgangspunkt forklarer også bogens opbygning og forfatterens dilemma. På den ene side må det være oplagt, at den »objektive, tvingende og argumenterende« videnskab må gøres mindre objektiv, tvingende og argumenterende, mens det på den anden side ikke gerne skulle føre til, at al videnskab bliver subjektiv, vilkårlig og uargumenterende - »videnskab« og »lidenskab« må holde hinanden i tømme. Der må findes en *»position«*.

Finder G&K så frem til deres videnskabsfilosofiske oase - »positionen«, der altså må forventes at bestå i en eller anden mediering af videnskaben og lidenskabens - eller begiver de sig i bogen snarere ud på en ørkenvandring? - Hvis det sidste er tilfældet - hvad jeg tror - er det den muntreste videnskabsfi-

losofiske ørkenvandring, jeg er blevet inviteret med på. Gennem hele bogen fortæller G&K med megen vid en række historier om videnskabens og dens udøvers bundethed til individual- og socialhistoriske vilkår - med en særlig forkærlighed for »ansættelsessager«. Historierne kan have anekdotens form som den om Paul V. Rubow, der møder Johs. Brøndum-Nielsen med hund på gaden, efter at Brøndum-Nielsen lige har ansat sin datter i en nyoprettet lektorstilling, som Rubow havde tiltænkt Sven Møller Kristensen. Rubow bøjer sig ned, klapper hunden og spørger interesseret: »Nå og hvad skal du så ansættes som, lille ven?« Eller de kan forme sig som længere lidelseshistorier, som fx. den tragisk/skandaløse afsløring af Cyril Burt's tvillingeundersøgelser som falsummer. Men bogens centrale anliggende er dog, om det er muligt at acceptere både videnssociologi og moderne videnskabsteori uden at opgive forestillingen om »videnskabeligheden der hvor den faktisk er tvingende sandhed«. Det er alene dette projekt, der skal kommenteres i det følgende.

Aktualiteten af bogens projekt er uomtvistelig. Faktisk hører bogens problem til blandt de varmeste i tidens filosofiske debat. Her behandles det dog under lidt andre navne. Den position, der hævder muligheden af, hvad G&K omtaler som den »objektive, tvingende og argumentative« videnskab, betegnes normalt »objektivisme«, mens afvisningen heraf - G&K's »lidskab« - betegnes »relativisme«. Mens objektivismen fastholder muligheden af, at videnskabelige udsagn kan være sande og falske i kraft af virkelighedens kendsgerninger, afviser relativismen denne mulighed.

En meget vigtig skillelinie i nutidig filosofi tager udgangspunkt i modstillingen mellem objektivisme og relativisme. For nogle fremtræder dualismen mellem objektivisme og relativisme stadig som en åben mulighed. For dem bliver det spørgsmål, der skal besvares altså, om en objektivistisk position kan opretholdes ovenfor relativismens angreb, eller om man må acceptere en relativistisk position? For andre drejer det sig i den nutidige situation om at gå ud over dualismen mellem objektivisme og relativisme. For dem bliver de spørgsmål, der skal besvares, om der kan findes en »position«, der »går ud over« dualismen? Hvad der skal forstås ved en sådan position? Og om den overhovedet er mulig?

Det er efter læsningen af bogen ikke ganske klart, hvilken af de to sider af denne skillelinie, G&K faktisk satser på at belyse. På trods af citatet ovenfor, tror jeg dog, at det alligevel er dualismen mellem objektivisme og relativisme som en åben mulighed, der er deres egentlige anliggende. Det skyldes dels karakteren af G&K's ovenfor citerede modstilling og det program, de opstiller for en tilfredsstillende løsning af modstillingen, dels den måde dualismen mellem objektivisme og relativisme i den nutidige debat kan præciseres på filosofisk. Denne præcisering fikserer nemlig den argumentative ramme, som debatten om dualismen mellem objektivisme og relativisme bevæger sig indenfor, og tillader os derfor at vurdere, om G&K's problemformulering og argumenter dækkes af denne ramme. Det er min påstand, at

dette er tilfældet.

En måde at præcisere dualismen mellem objektivisme og relativisme på er ved at anskue den i forhold til to centrale distinktioner. Krydses de to distinktioner med hinanden, fremkommer fire mulige positioner.

Den ene distinktion vedrører spørgsmålet, om de videnskabelige teorier skal opfattes som socialt determinerede eller ej, og hvilken indflydelse en eventuel social determinering har på en teoris videnskabelige kvalitet.

Den anden distinktion vedrører spørgsmålet, om teorier kan betegnes som sande eller falske i betydningen, om de korresponderer med virkeligheden eller ej, eller om de hverken kan betegnes som sande eller falske.

1. Ifølge den første mulige position er videnskabelige teorier sande eller falske, og hvis de skal anses for gode, ikke socialt determinerede. Til denne type hører velkendte filosofiske positioner som rationalisme, empirisme, transcendentalisme, scientisme, positivisme og vel i det hele det almindelige syn på videnskaben. Fælles for disse opfattelser er forestillingen om, at vi besidder en kognitiv evne eller kan udøve en kognitiv virksomhed, der sætter os i stand til at nå sand indsigt. Yderligere hævdes det, at udøvelsen af denne evne eller virksomhed ikke behøver at være influeret af noget i samfundet og i øvrigt ikke behøver at forklares, men at den tværtimod, hvis evnen eller virksomheden er under indflydelse af sociale faktorer, altid vil influeres negativt, dvs. medføre en afvigelse fra fornuft og sandhed. Social determination fordrejer altid sandheden, hævder dette synspunkt, der altså kunne betegnes »anti-sociologisk objektivisme«.

2. Overfor denne position placeres som regel en anden, der benægter begge de ovenfor nævnte forhold. I stedet hævdes det, at alle teoretiske frembringelser er socialt determinerede, og at det ikke har mening at tale om, at teorier i en eller anden objektiv forstand er sande eller falske. Alle teoretiske udsagn er knyttet til den historiske og sociale kontekst, de er frembragt i. To teoretiske opfattelser, der produceres under forskellige historiske og sociale kontekster, kan ikke bringes i kontakt med hinanden hverken med hensyn til, hvad der skal forstås ved rationalitet eller ved sandhed. Dette er den velkendte »historisme«, bl.a. forsvaret ud fra hermeneutisk indsigt.

Angrebet på anti-sociologisk objektivisme kommer mange steder fra, ikke blot fra en vulgærmarxistisk front. Følger man den moderne videnskabsteoretiske linie fra Popper, Lakatos over Kuhn til Feyerabend, hvad G&K gør i bogens 3. kapitel, nedbrydes troen på, at videnskaben giver et troværdigt billede af virkeligheden. Alle observationer og alle empiriske data, hævdes det bl.a., er teoriladede, jf. også G&K's 1. kapitel. Følgen er, at hvad videnskaben siger om verden, synes at være determineret af dens teoretiske forudsætninger og ikke af verden selv. Ligeledes synes videnskabs-sociologiske og -historiske fremstillinger alle at vise - hvad G&K som nævnt giver mange eksempler på, at videnskabens produkter langt bedre kan for-

stås ud fra forskernes socialisationshistorie og aktuelle materielle forhold end ud fra den virkelighed, de beskæftiger sig fagligt med. Endelig fører anvendelsen af hermeneutisk indsigt som ligeledes nævnt i almindelighed til historisme. Ud fra sådanne tilgange forekommer relativismen attraktiv på trods af den lille filosofiske orm.

Men - hvad jeg har søgt at vise i anden sammenhæng, bl.a. i *Psyke & Logos*, nr. 2, 1982, 211-224 - relativismen er ikke acceptabel. Dels medfører den selv-referentielle inkonsistenser, der som gyldigt filosofisk argument er tilstrækkeligt mod relativismen. Dels har opfattelsen en defekt, som G&K selv er de første til at erkende: at dens tilhængere er nødt til at efterlade den i studerekammeret - eller lærebøgerne - når de træder ud i det virkelige liv. I praksis accepterer relativisterne ikke deres egen position, men optræder ud fra objektivismens krav.

Hvis relativismen er utilfredsstillende - hvad G&K uden al tvivl føler sig overbevist om, for den vil ikke kunne legitimere deres virke som humanistiske forskere - og hvis den anti-sociologiske objektivisme heller ikke er attraktiv - for if. G&K tager denne position ikke de videnssociologiske udsagn alvorligt som andet end påvisning af mulige kilder til fejl eller afvigelser i videnskabsprocessen - så er det nødvendigt at formulere en anden position, hvis G&K's projekt skal realiseres. To andre versioner af objektivisme og relativisme er mulige, viser den ovenfor nævnte krydsning af de to distinktioner. Spørgsmålet er altså, om G&K's »position« kan findes blandt dem. De skal nu omtales:

3. Man kan med den anti-sociologiske objektivisme fastholde, at gode videnskabelige teorier ikke må være samfundsmæssigt betingede, men dog samtidig hævde, at de hverken er sande eller falske. Den positivistiske instrumentalisme er en velkendt filosofisk udformning af denne opfattelse. Videnskaben er blot et intellektuelt redskab til at systematisere vore erfaringer med henblik på at forbedre vore handlemuligheder, hævder denne opfattelse. Videnskabelige teorier beskriver ikke en bagvedliggende virkelighed, men er en form for slutnings- eller regneregler, der tillader overgangen fra givne data til nye observationsudsagn (forudsigelser). Der er derfor ikke noget grundlag for at »ontologisere« teorierne eller at insistere på, at de giver et sandt billede af virkeligheden. Det afgørende er, at de er nyttige eller anvendelige.

4. Man kan også med den hermeneutisk inspirerede historisme understrege, at alle videnskabelige teorier er sociale produkter, men at de dog på trods heraf er enten sande eller falske. Dette er den fjerde og sidste mulighed. Ud fra denne position er sandhed ikke et spørgsmål om anvendelse af en ahistorisk fornuft, som den anti-sociologiske objektivisme hævder, men om at man indtager en god position, der sikrer den sande indsigt. At finde sandheden kan derfor sammenlignes med situationer, hvor nogle mennesker kan se

noget, som andre mennesker ikke kan se, ikke i kraft af et særligt redskab, men fordi de har en privilegeret position i rummet. Det er den privilegerede position, der betinger, at de finder sandheden, hvorfor denne opfattelse kunne kaldes »privilegeret sociologisk objektivisme«. Den tysk-engelske videnskabs sociolog Karl Mannheim eksemplificerer denne version, idet han hævder, at i kraft af, at de »fritsvævende intellektuelle« befinder sig i en position, hvor modstridende interesser mødes, vil de blive socialt betingede til at finde sandheden.

Jeg kan ikke se rettere, end at det faktisk er denne fjerde mulighed, G&K repræsenterer. Den stemmer fuldstændigt overens med det opstillede program om at finde en position, der fastholder den videnskabs sociologiske og -historiske indsigt og *samtidig* fastholder forestillingen om videnskabeligheden der, hvor den er tvingende sandhed, således som det citeres i bogens indledning. Og desuden proklameres denne mulighed som arbejdets konklusion på bogens sidste side. Da stedet er centralt, bringes et længere citat:

Først afviste vi den historiske relativisme, og dermed den kapitallogiske kortslutning. Så afviste vi i diskussionen af Marx-Engels-citatet den totale samfundsmæssige determination af overbygningen. Kommer vi nu stikkende med en partiel determination via livsvilkårene?

Før vi svarer, kunne vi bede læseren overveje, om ikke det ville være i strid med tankegangen bag citatet fra *Til glæden* dersom vi hævdede, at videnskabsmanden *som klassebestemt person* har ideologisk misvisning som han *som forsker* kan komme uden om.

Svar: Jo, det vil det være, hvis ikke man - og nu kommer endelig de store ord - *tror på tænkningens mulighed for at transcendere de materielle livsvilkår* (min fremhævelse - SEN). Hvis ikke denne fantastiske mulighed forelå, ville denne bogs teser falde sammen som et korthus. Men når man - som vi - tror på denne mulighed, er det logisk at hævde, at forskerens særlige opgave og hans særlige træning består i metodisk og reflektivt samt under dyb tvivlen at frigøre sig så vidt muligt fra de bånd hans tid, hans baggrund og hans hele materielle eksistens pålægger ham for frit at rekonstruere det mulige . . . Hvis (tankens mulige frigørelse) er en illusion, så er det en illusion af den slags, der gør livet værd at leve. Uden den ingen ordentlig humanistisk videnskab (s. 223).

Med identificeringen af G&K's »position« falder en række af bogens påstande også på plads. Når G&K hævder,

- at det til bestemmelse af, hvad der er videnskab, er nødvendigt, men ikke tilstrækkeligt - at inddrage både internalistiske og eksternalistiske forhold (1. kap., se spec. s. 32-33),
- at der ikke er principielle forskelle mellem naturvidenskab og humaniora (2. kap.) bortset fra den historicitet, der er knyttet til humanioras genstandsområder (s. 208),

– at videnskab nødvendigvis må begribes ud fra tre perspektiver, et videnskabsteoretisk, et videnskabssociologisk og et videnskabshistorisk, altså ud fra en kombination af internalisme og eksternalisme, og at en overbetoning eller seen bort fra et af perspektiverne medfører, hvad G&K betegner »niveau-imperialisme« (2. og 3. del udvikler og illustrerer denne tankegang),

– at de tre perspektiver ved analyse kan vises at overdeterminere det analyserede videnskabsfilosofiske fænomen, således at udpegning af mulige årsager til et fænomen »på ét niveau ikke umuliggør, at andre årsager tilhørende et andet niveau også og i lige så høj grad kan siges at determinere det analyserede fænomen. Man taler om *konvergens* og det er modellens formål (dvs. kravet om den integrerede analyse ud fra de tre niveauer -SEN) at medvirke til at holde konvergerende forklaringstyper både adskilt og sammen.« (s. 92), og endelig

– at det på trods af det eksternalistiske perspektivs nødvendighed i forbindelse med bestemmelse af videnskab dog er muligt at tale om, at der sker kumulation af viden inden for humaniora (s. 207),

så følger alle disse udsagn med rimelig konsekvens af den fjerde mulige position - »den privilegerede sociologiske objektivisme«.

Kun på et punkt forekommer det umiddelbart vanskeligt at passe G&K's påstande ind i denne »position«. Mens de af gode grunde ud fra deres position afviser, at det er muligt at opstille et demarkationskriterium for grænsen mellem videnskab og ikke-videnskab - det følger bl.a. af deres krav om, at også eksternalistiske forhold skal inddrages til bestemmelse af »videnskab« - så afviser de ikke muligheden af at tale om »god og mindre god videnskab« (jf. s. 68-72). I modsætning til mindre god videnskab, reflekterer »god« videnskab, if. G&K, på tre områder sine egne betingelser med hensyn til (1) teoretisk udgangspunkt og med hensyn til (2) den totalitet (ideologi) og (3) den anvendelse (praksis), som den videnskabelige teori indgår i. Denne opfattelse kunne implicere, at G&K mener, at der alligevel findes metodiske procedurer, der sikrer videnskabens kvalitet på trods af videnskabens samfundsmæssige determination. Det er dog tvivlsomt, om de accepterer denne implikation. For de fremhæver samtidig, at refleksionskravet kan udmøntes i to former for kritik: En »indre«, der især vedrører en teoris ideologiske implikationer, og en »ekstern«, der ikke i sig selv er videnskabelig, men bevæger sig inden for en etisk/filosofisk diskurs. Men da begge disse former for kritik involverer de måske mest udprægede paradigmatisk eksempler, på hvis baggrund relativistiske positioner i al almindelighed har fået vind i sejlene, forekommer det ikke troværdigt, at G&K forestiller sig, at refleksionskravet faktisk implicerer en metodisk procedure, der sikrer »gode« teories sandhed. Refleksionskravet må i stedet opfattes som en eksplicitering af nogle af de kriterier, der internt i det forskningsmiljø, de selv er udgået fra, kræves for at producere »gode« teorier. Desuden viser de

intet steds i bogen, at refleksionskravet kan sikre objektiviteten. Deres redegørelse for »god« videnskab overskrider derfor ikke på dette punkt den relativistiske problematik.

Men alligevel fastholder de objektivismens mulighed.

På baggrund af det sagte mener jeg det derfor godtgjort, at G&K's i *Videnskab og lidenskab* forsvarer en »privilegeret sociologisk objektivisme«. Spørgsmålet er så, om en sådan position er »forsvarlig«?

Svaret er enkelt: - nej! Fordi positionen helt uden argumentation vilkårligt udnævner én gruppe i samfundet, som G&K naturligvis mener sig som medlemmer af, som indehavere af videnskabelig sandhed. Det er da også symptomatisk, at det eneste de kan fremføre for deres privilegerede position, er »den fantastiske mulighed«, at forskerne kan transcendere de materielle livsvilkår og nå frem til sande udsagn om virkeligheden, *uden* at de besidder nogen særlig procedure eller beviser for, at udsagnene besidder denne kvalitet. At G&K's projekt må få denne skæbne, er heller ikke overraskende. Lige siden Mannheim fremsatte sit program, har det været anset for en »desperat« løsning både at ville hævde det videnssociologiske program for al videnskab og ideologi og samtidig for sit eget vedkommende erklære, at man på trods af den sociale determination dog selv var en undtagelse. Ikke andet end det rå postulat eller den blinde tro støtter denne »fantastiske mulighed«.

Bogen giver intet andet svar. Det er den manglende refleksion over den »privilegerede sociologiske position«'s mulighedsbetingelser, der på det afgørende punkt svækker *Videnskab og lidenskab* som videnskabsfilosofisk redegørelse. Det er måske også fornemmelsen af dette savn, der som en orm gnaver i G&K's underbevidsthed, og som får dem til med galgenhumoristisk vid at berette om den ene videnskabelige lidelseshistorie efter den anden - for når de betragter deres egen daglige praksis ud fra dette perspektiv på humaniora, må det være svært at afgøre, om man skal le eller græde. Ud fra denne position kan humaniora ikke legitimeres.

Tilbage står i et videre perspektiv at overveje, om G&K muligvis kan finde deres »position« ved at gå ud over dualismen mellem objektivisme og relativisme. I den nutidige filosofi drejer meget af debatten sig som nævnt herom. Denne »gåen ud over« kan tage to former. Man kan mene, at det afgørende ikke er at opretholde et sandhedsbegreb, der er knyttet til betydningen om korrekt repræsentation af virkeligheden, men at formulere et modificeret rationalitetsbegreb. De amerikanske filosoffer Richard Rorty (se *Philosophy and the Mirror of Nature*, Oxford 1979) og Richard Bernstein (se *Beyond Objectivism and Relativism*, Oxford 1983), samt Habermas' overvejelser over den kommunikative handlens grundbetingelser er forslag til, hvorledes dette kan gøres. Eller man kan opgive kravet om rationalitet, men stadig søge at fastholde et modificeret sandhedsbegreb, der på trods af forskellige forståelsessammenhænge ikke gør det meningsløst at tale om, at en teori i større eller mindre grad ontologisk set svarer til virkeligheden. Der-

ved bevares den teoretiske pluralisme, uden at man fuldstændigt overgiver sig i relativismens arme.

Ingen af disse muligheder er dog, så vidt jeg kan se, tematiseret af G&K. De i den nutidige debat foreslåede løsninger forekommer heller ikke alle attraktive, fx med Rorty at acceptere en bevidst form for »etnocentrisme«. I anden sammenhæng har jeg da også argumenteret for fastholdelse af det perspektiv, der tegnes af »anti-sociologisk objektivisme« (se *Bidrag til den danske pædagogiks historie*, København 1984, 3. del). Denne position er naturligvis umulig ud fra G&K's udgangspunkt - i stedet væltes de selv omkuld af den videnssociologiske rambuk.